

خطر اخلاقی یا کژمنشی

Moral hazard

یکی از بحث‌های جالب توجه به‌ویژه در موضوع اقتصاد اطلاعات، مسئله خطر اخلاقی یا کژمنشی است. کژمنشی را در واقع می‌توان نوعی سوءاستفاده فرصت طلبانه از نبود کمبود اطلاعات و نبود نظارت‌های لازم دانست. می‌توان کژمنشی را پدیده‌ای در شرایط نااطمینانی نیز قلمداد کرد. زمانی که یک کارگزار حقیقی یا حقوقی اقتصادی، منافع شخصی خود را از طریق آسیب زدن به منافع دیگران حداکثر می‌کند، درواقع نوعی رفتار کژمنشانه از خود بروز داده است. برای داشتن درک ساده‌تری از خطر اخلاقی می‌توان آن را با مثالی از وضعیت رابطه شرکت بیمه اتومبیل و خریدار بیمه مربوطه توضیح داد. فرض کنید شخصی اتومبیل خود را با پرداخت یک میزان حق بیمه، بیمه بدنه می‌کند. طبق قرارداد بیمه در این صورت پس از بروز هر نوع حادثه یا خطری (مانند دزدی، آتش سوزی، تصادف و امثال آن) برای اتومبیل مربوطه، شرکت بیمه موظف خواهد بود تمامی هزینه‌های یادشده را پرداخت کند. حال اگر صاحب اتومبیل به‌دلیل اطمینان از پرداخت خسارت از سوی شرکت بیمه، به نگهداری اتومبیل خود بی‌توجهی کند که در نتیجه آن حادثه‌ای بروز یابد، صاحب اتومبیل مرتکب نوعی خطای اخلاقی یا رفتاری کژمنشانه شده است. به عبارت دیگر، با فرض ثبات سایر شرایط و طبق چارچوب‌های استاندارد و یافته‌های عقل سلیم، صاحب اتومبیل بایستی به میزان کافی از اتومبیل خود مراقبت کند. با وجود این، و در صورت بروز حادثه‌ای برای اتومبیل، شرکت بیمه وظیفه دارد که خسارت کامل را بپردازد.

ریشه موضوع رفتار کژمنشانه به کمبودها یا نبود تقارن‌های اطلاعاتی، کامل نبودن قرارداد، وجود ظرفیت رفتارهای فرصت طلبانه و استراتژیک، بی‌توجهی به هنجارهای عرفی و مفاد عقل سلیم، کمبودها یا نبوده‌های قانونی و موارد مشابه مربوط است (جنینگز، ۲۰۰۳ و ونگ،

۲۰۱۶). هر چند رفتار کژمنشانه در همه عرصه‌ها مطرح است اما به‌طور خاص در بخش بیمه، خدمات بهداشتی، امور مالی و موارد مشابهی که ریسک‌های اطلاعاتی وسیع‌تر و بحث بی‌اطمینانی زیادتری مطرح است، بیشتر است (هورلی، ۲۰۰۰، دادگر، ۱۳۹۶) با وجود اینکه رفتار کژمنشانه در عرصه‌های اقتصادی و غیراقتصادی مطرح است، اما در دنیای اقتصاد نقش این پدیده بیشتر است. یک زمینه این تفاوت وجود بسترهای استراتژیک و نفع شخصی طلبانه در دنیای مالی و اقتصادی است. بستر دیگر این تفاوت، اهمیت و جایگاه اطلاعات و نقش آن در تخصیص منابع است. نبود اطمینان و ریسک و نبود تقارن اطلاعات موجب شدیدتر شدن رفتارهای کژمنشانه، افزایش بی‌ثباتی و خروج از تعادل خواهد شد. این است که می‌توان موضوع رفتار کژمنشانه را از منظر ناکارآمدی نیز تحلیل کرد. چون با فرض ثبات سایر شرایط، کارآمدی و تعادل همسو هستند. در نتیجه می‌توان وجود خطر اخلاقی و کژمنشی را عاملی برای تقویت شرایط بی‌تعدالی نیز در نظر گرفت. به دلیل نبود اطلاع‌رسانی دقیق و دیگر بسترهای رفتار کژمنشانه، می‌توان انتظار داشت که در صورت بروز این پدیده، رفاه فردی و رفاه اجتماعی نیز کاهش یابد. زیرا، وجود و ورود این پدیده خود موجب کارکرد ناقص بازارها در قبال روند طبیعی بازار خواهد شد. رفتار کژمنشانه از سوی دیگر بسترهای نادرست رانت‌جویی اطلاعاتی برای برخی از کارگزاران فرصت طلب فراهم می‌آورد. به عبارت دیگر، شرایط شکل‌گیری رفتارهای کژمنشانه دستمایه خروج از وضعیت رفاهی و تعادلی از حالت بهینه اول به سوی بهینه دوم یا بهینه‌های بعدی خواهد شد (آرنوت - استیگلیتز، ۱۹۸۵).

یک علت اساسی در رفتار کژمنشانه، نابرابری اطلاعات بین کارگزاران گوناگون است. زمینه مکمل بحث نبود تقارن اطلاعات، تفاوت در کیفیت محصولات تولیدی است. این نیز می‌تواند یک‌سری خطاهای زنجیره‌ای همراه داشته باشد. برای مثال، به‌طور معمول پیوند خاصی بین دارو و پزشک

وجود دارد. حال اگر تولیدکننده داروی باکیفیت نامناسب ارائه دهد دستگاه مربوطه ناکارآمد خواهد بود. گاهی هم پزشک صلاحیت تشخیص درست بیماری یا درمان استاندارد آن را ندارد، در نتیجه نسخه نامناسب می‌پیچد. زمانی هم این امکان وجود دارد که بیمار قواعد و دستورات پزشک را درست انجام نمی‌دهد. بدیهی است در چنین شرایط و اوضاع و احوالی پیوند شرکت بیمه و خریدار بیمه به‌طور طبیعی بستر رفتار کژمنشانه فراهم می‌آورند. به نظر می‌رسد در صورت شکل‌گیری قراردادهای کامل یا قابل قبول و با فرض ثبات سایر شرایط از جمله استحکام حقوق قراردادهای، دشواری رفتار کژمنشانه کمتر خواهد شد. اما مشکل اساسی، شکل‌گیری قرارداد کامل یا نزدیک به کامل است. یکی از مهم‌ترین عوامل شکل نگرفتن قراردادهای کامل هزینه‌های سنگین این نوع قراردادهای است. به‌ویژه چگونگی هزینه مبادله می‌تواند نقش بسیار بالایی در این ارتباط داشته باشد (دادگر، ۱۳۸۶، انستیتو مدیریت پروژه آمریکا، ۱۳۸۸، ویلیامسون، ۱۹۸۵ و پازنر، ۱۹۷۷). ضمانت اجرا و حفاظت از اجرای قراردادهای به‌خصوص بهینه بودن قرارداد، موضوع مهم و مرتبط دیگری است که چگونگی آن روی اصل و میزان رفتار کژمنشانه اثرگذار است (کلین و سی کوتا، ۲۰۱۰، راس، ۱۹۷۳). در یک جمع‌بندی کوتاه می‌توان گفت: نخست با وجود اینکه ریشه بحث رفتار کژمنشانه و یا خطر اخلاقی به قرن ۱۶ میلادی برمی‌گردد، اما این پدیده با پیچیدگی‌های جدیدی در قرن ۲۱ همراه شده است (دمب و بدن، ۲۰۰۰، کروگمن، ۲۰۰۹). دوم، با وجود اینکه در عرصه‌های گوناگون زندگی زمینه رفتارهای فرصت‌طلبانه و کژمنشانه وجود دارد، اما در امور مالی، امور بهداشتی و موارد مشابه میزان بیشتری به چشم می‌خورد. همچنین نقش فعالیت‌های بیمه‌ای از میان بسترهای مالی در گسترش رفتارهای کژمنشانه در مقایسه با سایر موارد بیشتر

است. سوم، نقش مدیریت بهینه، بهبود اطلاع‌رسانی، توجه به رفتارهای عقلانیت فراگیر (و نه صرفاً ابزاری)، بهبودهای نهادی و موارد مشابه می‌تواند موجب حل و فصل بخش‌هایی از رفتار کژمنشانه (خطر اخلاقی) شود (هولمستروم، ۱۹۷۹، گرسن، ۲۰۱۳، فین کلسن، ۲۰۱۴).

کتاب‌شناسی

- انستیتو مدیریت پروژه آمریکا (۱۳۸۸). استاندارد عملی مدیریت ریسک، ترجمه صادق روزبهی و خدیجه جدا، تهران: نشر پندار پارس.
- دادگر، یداله (۱۳۸۶). «نقش قضیه کاوز و هزینه مبادله در تحولات جدید اقتصادی»، نامه اقتصادی (مفید)، جلد ۳، شماره ۱، ص ۸۹-۱۱۴.
- دادگر، یداله (۱۳۹۶). مقدمه‌ای در آموزه‌های اقتصادی و مالی اسلام، چاپ دوم، تهران: نشر آماره.
- عبادی، جعفر (۱۳۹۱). اقتصاد اطلاعات، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- Arnett, R and Stiglitz, J (1985). «labor Turnover, wage structures and moral hazard», *journal of labor economics*, 3, 434-462.
- Arrow, K and Debreu, G (1954). «existence of an equilibrium for a competitive economy», *econometrica*, 22(3), 265-290.
- Dembe, A and Boden, L (2000). «moral hazard», *new solutions* 10 (3), 257-279..
- Finklestein, A (2014). *moral hazard in health insurance*, Columbia University Press.
- Gerson, M (2013). *Greece represents a moral hazard to European economics*, Seattle Times.
- Holmstrom, B (1979). «moral hazard and observability», *bell journal of economics*, 74-91.
- Hurley, J (2000). «an overview of the normative economics of the health sector, hand book of health economics», *McMaster university press*, 56-110.
- Jennings, K (2003). *moral hazard*, harper perennial.
- Klein, P and Sykuta, M (2010). *the Elgar companion to transaction cost economics*, Edward Elgar.
- Krugman, P (2009). *the return of depression and the crisis*, W.W. Norton.
- Posner, R (1977). *the economic analysis of law*, Boston: little brown.
- Ross, S (1973). «the economic theory of agency», *American economic review*, 63, 134-9.
- Wang, J (2016). *a model of intertemporal asset prices under as symmetric information*, forgotten book publishers.
- Williamson, O (1985). *the economic institutions of capitalism*, NY, free press.

یداله دادگر

هیئت علمی دانشگاه بهشتی